

М. Й. КРИСЬКІВ

НАУКОВІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ

Викладено основні теоретичні положення про мовленнєвий аспект професійної підготовки у вищих навчальних закладах. В центрі уваги – дотримання передумов успішного формування комунікативної компетенції як запоруки успіхів у навчанні і майбутній роботі за набутою спеціальністю: мотивація навчальної діяльності, професійна спрямованість, уміння зіставляти і аналізувати мовні факти, робити висновки, уміння по-різному висловити думку і вибрати оптимальний для кожного контексту варіант.

Ключові слова: мовна особистість, професійна діяльність, мовленнєві уміння, мовленнєва компетентність.

М. И. КРЫСЬКИВ

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ

Изложены основные теоретические положения о речевом аспекте профессиональной подготовки в высших учебных заведениях. В центре внимания – соблюдение предпосылок успешного формирования коммуникативной компетенции как залог успехов в учёбе и будущей работе по приобретённой специальности: мотивация учебной деятельности, профессиональная направленность, умение сопоставлять и анализировать языковые факты. Делать выводы, по-разному высказывать мысль и выбирать оптимальный для конкретного контекста вариант.

Ключевые слова: языковая личность, профессиональная деятельность, речевые умения, речевая компетентность.

M. Y. KRYSKIV

SCIENTIFIC FOUNDATION FOR SPEECH SKILLS DEVELOPMENT

The article deals with the main theoretical principles as to the speech aspect of professional training at higher educational establishments. The attention is paid to the preconditions of the successful speech competence formation fulfilling as a guaranty of success in education and future work: academic motivation; professional orientation; skills to compare and analyze linguistic facts, draw conclusions; skills to express one's opinion in different ways and choose the most suitable variant for each context.

Keywords: linguistic personality, professional occupation, speech skills, speech competence.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях професійна освіта розглядається як сфера й організаційно-педагогічна форма освітньо-виховної роботи, спрямованої на опанування будь-якої професії, як формування тих якостей, умінь і навичок, які будуть потрібні у професійній діяльності.

Будь-яка професійна діяльність передбачає насамперед високий рівень культури мовлення, тобто уміння коротко й чітко висловлювати свої думки, говорити інтонаційно виразно, дотримуватися мовних норм, правильно й доречно вживати професійну лексику. Тому з метою підвищення якості й ефективності підготовки спеціалістів великого значення слід надавати формуванню у студентів професійного та ділового спілкування.

Метою нашої статті є виклад основних психологічних понять, які необхідно враховувати кожному викладачеві у процесі навчання української мови і підготовки студентів до успішної професійної комунікативної діяльності.

Досягнення високого рівня культури мовлення можливе лише на основі таких понять, як інтелект особистості, мовленнєва діяльність, мовленнєва особистість, мовленнєва здібність, мовленнєва компетенція, мовна свідомість, лінгвістичний компонент мовленнєвої діяльності та лінгвістична компетенція.

Формування мовної особистості передбачає обов'язкове врахування психологічних особливостей, формування творчого мислення студентів, розвитку їхніх пізнавальних можливостей – уваги, пам'яті, уміння бачити факти, порівнювати їх, синтезувати й узагальнювати, конкретизувати та абстрагувати – тобто удосконалення механізмів психічного відображення дійсності. Обґрунтування цих положень знаходимо у працях психологів та психолінгвістів (П. Гальперін, Л. Григоровська, О. Леонт'єв, О. Лурія, В. Москалець, А. Петровський, С. Рубінштейн та ін.). Звідси й випливає необхідність з'ясування психологічної сутності цих процесів.

І. Сеченов [19], Б. Анан'єв [1] і Б. Ломов [14] визначають три основні рівні такого відображення: сенсорно-перцептивний, рівень уявлень і мовленнєво-мисленнєвий.

На сенсорно-перцептивному рівні формується образне мовлення. Образи виникають унаслідок безпосереднього впливу предметів і явищ на органи чуття. Це слугує підґрунтям для мовленнєво-мовленнєвих процесів наступних рівнів, зокрема й для рівня уявлень, що охоплює образну пам'ять, уяву.

В основі пізнавальної діяльності лежить мотивація – усвідомлення поставленої перед собою мети. Вирішальне значення має мотивація і для мовленнєвої діяльності: приведення її в дію є початком будь-якого висловлювання, читання чи аудіювання.

Мотив – причина або сукупність причин, що спонукають людину до спілкування в певній ситуації. Потреба, що виникла, активізує свідомість мовця і служить її стартовим механізмом, поштовхом мовленнєво-поводжувального процесу. Згідно з теорією Л.Божовича, мотив – це те, заради чого здійснюється діяльність, «мотивом можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття та переживання». Отже, все те, у чому знайшла своє втілення потреба [3, с. 53].

Проблему мотивів розробляли вчені С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Г. Костюк, Н. Менчинська, А. Маркова, І. Зимня та ін. Досліджуючи цю проблему, Г. Костюк зазначав: «Характерною рисою всякої свідомої діяльності людини є її спрямованість на досягнення певних цілей. Цілі діяльності людини пов'язані з її мотивами. Мета діяльності – це те, на що вона спрямована і що повинно скласти її прямий результат. Мотив – це те, що зумовлює прагнення людини до даної, а не якої-небудь іншої мети» [9, с. 423]. Поверхневий, неглибокий і слабкий мотив, який виникає без опори на міцні вміння й навички, лише в перший момент викликає активність. Стабільний мотив (наприклад, зацікавленість професією) є суттєвим чинником активної (зокрема й пізнавальної) діяльності [1, с. 118].

Інтерес до навчання пов'язаний зі складними мотиваційними процесами, що супроводжуються здатністю до мовленнєвої діяльності на основі уяви. Саме розвинена уява сприятиме кращому засвоєнню виражальних засобів і формуванню вмінь свідомо ними користуватися під час спілкування.

Пізнавальний інтерес позитивно впливає на всі психічні процеси і функції: сприймання, увагу, мислення, пам'ять, волю, тобто утворює особливий тонус діяльності, особливий стан особистості.

Визначаючи інтерес як головний фактор пізнання, психологи вважають, що завдання педагога полягає в такій організації навчання, яка збудила б усі внутрішні сили, необхідні для подолання труднощів. Маючи за мету розвиток мовлення студентів, передусім треба викликати в них бажання розмовляти правильно, виразно, добирати для цього відповідні засоби, намагатися стати цікавим співрозмовником, а відтак і сформулювати розуміння того, що цього можна досягти працею над постійним удосконаленням своїх мовленнєвих умінь.

У кожному інтересі є два моменти: предметність – спрямованість на конкретне явище; усвідомленість – спонукання індивіда до дій щодо цього предмета в кожній ситуації взаємодії з ним.

Розрізняють декілька стадій інтересу: цікавість, допитливість, пізнавальний і теоретичний інтерес.

Цікавість – елементарна стадія орієнтування, пов'язана з новизною предмета. Це ситуативний інтерес, який швидко виникає і зникає.

Допитливість виражається в бажанні дізнатися про нове, в інтелектуальному почутті пошуку радості пізнання. Ця стадія інтересу характеризується виникненням проблемних запитань та пізнавальних ситуацій, бажанням самостійно їх вирішувати.

Важливу роль у формуванні мовленнєвої компетентності відіграє й робота пам'яті – здатність людини утримувати в голові, у нейронних клітинах мозку, інформацію про світ і про себе, зберігати набутий досвід. Це сховище уявлень, понять, знакових засобів мови і правил їх використання. В основі будь-якого висловлювання лежать знання, що зберігаються в пам'яті. Більше того: пам'ять виступає не тільки як сховище досвіду та знань, а й як здатність людини оперувати ними, довільно відтворювати їх.

Розрізняють декілька видів пам'яті: моторна (запам'ятовування власних рухів: біг, написання букв, особистий підпис), емоційна (почуття, відчуття, спричинені контактом з об'єктом), образна (обличчя людини, картини природи, об'єкти архітектури тощо), словесно-логічна (зберігання думок, пояснень викладача, змісту підручника), зорова і слухова, мимовільна і довільна. Близько 60% людей користуються здебільшого зоровою пам'яттю. Щодо тривалості дії розрізняють оперативну і довготривалу пам'ять, які відіграють важливу роль у відтворенні чужих і створенні власних висловлювань.

Зв'язок між змістом висловлювання і його мовним оформленням не тільки складний, але й різний для різних видів мовленнєвої діяльності. У працях із психології мовлення і практичної лінгвістики звертається увага на те, що, прослухавши текст, людина запам'ятовує не деталі його структури, а лише загальний зміст. Відтворюючи почуте, вона, як правило, висловить цей зміст по-іншому. Отже, змістові структури і мовний матеріал зберігаються у пам'яті окремо. Тому розрізняють поверхневі і глибинні структури пам'яті. Глибинна пам'ять зберігає сприйняті відомості впродовж тривалого часу. На відміну від неї, оперативна пам'ять лише розшифровує сприйняте і тут же передає його зміст у глибинну пам'ять. При потребі відтворення сприйнятого доводиться шукати придатних для цього засобів, уникаючи двозначності, одноманітності, ненормативних засобів тощо (до речі, саме тому будь-яке переказування є творчим процесом).

Із вадами пам'яті пов'язані такі помилки в усному і писемному мовленні, як непослідовність викладу, порушення зв'язності тексту, граматична неузгодженість між початком і кінцем речення та ін. Наприклад:

Досягнення мети потребує великих зусиль, але не є вагомою для досягнення поставлених цілей. Однією з найважливіших ізюминок втілення мети у реальність є бажання досягти певного результату.

У ці роки було написано кілька оповідань і одна повість.

Нерозвиненість пам'яті особливо помітна в монологічному усному мовленні, в процесі якого нема часу для аналізу та роздумів, коли доводиться одночасно говорити, не забувати про сказане раніше, передбачати зміст наступних фрагментів. Саме тоді обмежений запас збережених у пам'яті мовних засобів призводить до немотивованих повторів, до одноманітності висловлювання. Наприклад,:

– Кожна людина стикається з вибором професії. [...] Кожному потрібно зробити правильний вибір професії.

– Професія юриста – це одна з найважливіших професій у країні. Вона досить актуальна у сьогоденні [...]. Практично усі сфери життя потребують професії юриста для правильного та ефективного ведення справ у даній галузі.

Ця професія дуже відповідальна. Від тебе залежить життя людини, яку ти захищаєш [...]. Той, хто звертається до адвоката, повністю йому довіряє, тому що його життя залежить від нього.

За законодавством захисник – це суб'єкт, який згідно з законодавством уповноважений захищати права та інтереси осіб, які звертаються по допомогу і надавати їм допомогу в реалізації цих прав.

Відбір слів із довготривалої пам'яті та конструювання речень оперативної пам'яті підпорядковуються задумові висловлювання, потребі грамотно, виразно, доступно для адресата про що-небудь розповісти чи писати.

Розрізняють запам'ятовування мимовільне (без поставленої мети) і довільне (свідома мета й певні зусилля для її досягнення). Міцність запам'ятовування залежить від того, яким способом добути знання (повторенням, напруженням волі, через переживання). Тому В. Сухомлинський говорив, що виховання пам'яті – проблема навчальної практики.

Із процесами запам'ятовування тісно пов'язані емоції. Психологи вважають позитивні емоції могутнім засобом, що надихає людину на діяльність. Емоції – специфічна форма взаємодії людини з довколишнім світом, спрямована на пізнання цього світу та свого місця в ньому через власні відчуття і переживання. Емоції впливають на пам'ять, закріплюють слід у пам'яті, захищаючи його від деформації та зникнення. На думку Г.Костюка, пережиті людиною та збережені в її пам'яті негативні почуття виступають як сигнали, що стримують її від дій щодо тих об'єктів, які викликали в минулому переживання. Відтворені позитивні почуття, навпаки, спонукають людину до діяльності [9, с. 180]. Звідси випливає увага до позитивних емоцій у формуванні мовленнєвої компетентності: повніше й надовше запам'ятовується те, що схвилювало чи захопило, збудило увагу, активізувало пам'ять, мислення й мовлення, і навпаки – негативні емоції заважають концентрувати думку.

Емоції завжди сигналізують про те, як задовольняються потреби та інтереси, здійснюється ставлення до навколишнього світу, а емоційні реакції, за якими, на думку Л. Виготського, «залишається роль внутрішнього організатора нашої поведінки» [5, с. 162], з цього випливає «вимога певного емоційного збудження, через яке необхідно проводити весь навчальний матеріал» [5, с.180].

Важлива роль у вираженні емоцій належить виражальним засобам мови, за допомогою яких досягається не тільки виразність висловлювання чи емоційність спілкування, а й може послаблюватися чи посилюватися ефективність мовлення (наприклад, за допомогою допоміжних виражальних засобів – міміки, жестів тощо). У дитячому віці домінує мимовільне запам'ятовування. Залишається в пам'яті яскраве, барвисте, те, що пов'язане з емоціями. Згодом, у процесі навчання спостерігається ріст довільного запам'ятовування.

З віком зростає і значення словесно-логічної пам'яті: підвищується здатність встановлювати логічні зв'язки, що полегшує засвоєння навчального матеріалу.

Мовленнєва діяльність завжди супроводжується певними мисленнєвими діями. Саме через мислення відбувається процес цементування окремих пізнавальних процесів у єдиний блок – інтелект людини, бо воно забезпечує здатність людини будувати індивідуальну «картину світу», особистісно відображати й розуміти навколишню дійсність, суб'єктивно розвивати й реорганізувати індивідуальний досвід. Тому й вивчення мови і формування мовленнєвих умінь вимагає опори на мислення.

Для вільного оперування мовними засобами в різноманітних мовленнєвих ситуаціях недостатньо лише знати ці засоби. Психологічні дослідження [12] переконливо доводять, що продукування висловлювань починається не зі структури, а з потреби висловити певний зміст думки.

Наявність діалектичного зв'язку мислення й мовлення зумовлює потребу обґрунтувати розвиток мовлення насамперед із психологічних позицій, адже через мовлення відбувається перехід від пам'яті (образи, уявлення) до мислення. Саме тому Л.Кулибчук [10] акцентує увагу на мовленнєво-мисленнєвому рівні розвитку мовлення. На цьому рівні мовці будують образи виражальними засобами мови свідомо й цілеспрямовано.

Для формування мовленнєвих умінь важливе розуміння мовлення як виду діяльності. Таке трактування здійснюється у психологічних дослідженнях, метою яких є розкрити всю сутність (і взаємодію) факторів, які керують формою (і частково змістом) мовленнєвого висловлювання, побудувати детерміністську модель мовленнєвої діяльності людини, зрозуміти, що визначає вибір того чи іншого висловлювання в тій чи іншій реалізації [17, с. 329], розглянути співвідношення лінгвістичних і психологічних одиниць, понять і категорій [12, с. 57].

Представники започаткованої Л. Виготським психологічної школи (М. Жинкін, А. Лурія, І. Зимня, О. Леонтьєв) вважають, що свідомість людини формується в процесі діяльності.

Мовлення в своїй комунікативній функції є діяльністю, самостійною або супровідною, пов'язаною з іншими видами діяльності. Ця теорія взята на озброєння психологією навчання і дидактикою (М. Скаткін, Б. Коротяєв, Л. Маркова, О. Синиця), лінгводидактикою і, зокрема, методикою розвитку мовлення і формування мовної особистості (М. Вашуленко, Т. Донченко, В. Капінос, В. Мельничайко, М. Пентилюк, М. Стельмахович та ін.).

Вихідним пунктом будь-якої діяльності є задум, стимульований певним мотивом [17, с. 12], зумовлений як потребами самої людини, так і зовнішніми впливами на неї. Будь-яке висловлювання має певну комунікативну мету – щось повідомити, висловити власну думку про щось, на когось вплинути в бажаному напрямку. Задум втілюється в конкретних діях, кожна з яких «має одну і ту саму структуру, спільну для всіх видів діяльності» [8, с. 60]: орієнтування, планування, реалізацію і контроль.

Отже, до породження висловлювань необхідно підходити як до динамічного процесу [11, с. 13–16]. Вимога розкрити тему і висловити головну думку, як це робиться в школі, не створює справжньої комунікативної мотивації [8, с. 40]. Необхідний внутрішній мотив діяльності, потреба в комунікації. В. Капінос цілком слушно вважає необхідним наблизити умови навчання до природних умов спілкування [8, с. 41]. У навчальному процесі вищої школи таку вимогу можна виконати шляхом послідовної орієнтації на мовленнєву діяльність у сфері обраного фаху: люди «засвоюють у мові те і настільки, що і наскільки відповідає їхнім потребам» [12, с. 64]. Саме тому у ВНЗ впроваджено курс «Українська мова за професійним спрямуванням».

Одним із напрямків психології, що має вихід у практику навчання, є дослідження внутрішнього мовлення. Загальновизнаним стало положення про те, що думка втілюється у мовленнєву оболонку не тільки тоді, коли людина щось говорить або пише. За допомогою мовних засобів здійснюється і внутрішня робота думки. Це беззвучне мовлення, що виникає у процесі мислення прийнято називати внутрішнім мовленням.

Феномен внутрішнього мовлення досліджували Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, П. Гальперін, Н. Жинкін, Б. Баєв та ін. Незважаючи на розходження, іноді суттєві, у його трактуванні, зібрано чимало незаперечних фактів. Внутрішнє мовлення розглядається як «механізм мовленнєвого мислення» [18, с. 94], як особливе і своєрідне психічне явище, що є центральною ланкою об'єктивації думки, яка «не втілюється, а народжується у слові» [5, с. 508].

Виступаючи носієм змісту думки і засобом здійснення мисленнєвих операцій, внутрішнє мовлення забезпечує: а) розуміння чужих думок; б) самостійне розв'язання мисленнєвих задач; в) підготовку процесу мовленнєвого спілкування [2, с. 179], завдяки чому викликає інтерес методики викладання мови.

Корінною відмінністю внутрішнього мовлення від зовнішнього є відсутність вокалізації при наявності прихованої артикуляції слів. Проте внутрішнє мовлення не просто беззвучне, це «дуже скорочений і узагальнений код – мова «семантичних комплексів» (редукованих мовленнєвих висловлювань), іноді в поєднанні з наочними образами» [21, с. 60], що виступають економними еквівалентами словесних структур. Внутрішнє мовлення відзначається згорнутістю, незв'язністю, своєрідною конспективністю.

Розрізняють три види внутрішнього мовлення – редуковане, розгорнуте і внутрішнє проговорювання, в структурному відношенні максимально наближене до зовнішнього мовлення. Іноді спостерігається і «мислення вголос» – мовлення, не розраховане на слухачів. По суті, це також внутрішнє мовлення, але озвучене.

«Тільки після того, як відбудеться процес скорочення, згортання зовнішнього мовлення і перетворення його у внутрішнє (це відбувається, наприклад, при переказуванні чи конспектуванні – М. К), стає доступним і зворотний процес – розгортання цього внутрішнього мовлення у зовнішнє, тобто зв'язне мовленнєве висловлювання з характерною для нього стійкою змістовою єдністю» [15, с. 202]. Так відбувається процес переходу від задуму висловлювання і його фіксації на письмі до реалізації в тексті.

Ці два процеси – вплив зовнішнього мовлення на внутрішнє (інтеріоризація) і внутрішнього на зовнішнє (екстеріоризація) – під час комунікативної мовленнєвої діяльності тісно між собою переплітаються.

Мислительний акт, здійснюваний засобами внутрішнього мовлення, – складне психічне явище, в якому умовно можна виділити три етапи: 1) усвідомлення завдання, його змісту і мети, ознайомлення з необхідним матеріалом (здійснюється на основі зовнішнього мовлення); 2) розв'язання завдання у внутрішньому мовленні, формування думки і надання їй адекватної словесної структури; 3) підготовка думки для передачі її засобами зовнішнього мовлення [14, с. 65–66]. Своєрідною моделлю цієї складної взаємодії є усні і письмові перекази.

Під час продукування власних висловлювань внаслідок осмислення зв'язків між реаліями об'єктивного світу у внутрішньому мовленні формується семантична побудова фрази, яка за допомогою лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів трансформується у зовнішнє – усне або писемне мовлення.

Особливу роль відіграє внутрішнє мовлення у підготовці письмових висловлювань. Перш ніж написати щось, ми формуємо висловлення у мисленні, дбаємо про максимальну доступність для адресата. Писемне мовлення, у свою чергу, позитивно впливає на внутрішню роботу думки, сприяючи її розвитку та удосконаленню. Завдяки цьому людина оволодіває логікою роздумів, їх доказовістю, переконливістю. Як наслідок, підвищується ефективність навчального процесу.

Процес внутрішнього мовлення тісно пов'язаний із пам'яттю, у якій зберігаються враження від явищ дійсності, поняття, знакові засоби мови і правила їх поєднання, весь обсяг набутих людиною знань.

Мовленнєва діяльність, як внутрішня, так і зовнішня, спирається на всю сукупність пізнавальних властивостей людини, до яких належать відчуття, сприйняття, спостережливість, пам'ять, мислення, уявлення, емоції, воля.

Відчуття є основою пізнання. Саме вони породжують потреби, служать стимулом до вольової дії, до мислительного пошуку.

Сукупність відчуттів від певного об'єкта забезпечує сприйняття його як цілісного явища. Сприйняття може бути як мимовільним, без заздалегідь поставленої мети, так і цілеспрямованим, планомірним. В останньому випадку маємо справу зі спостереженням – надзвичайно важливою у навчальному процесі дією, яка передбачає відбір тих ознак предмета чи явища, які здаються людині найбільш цікавими і важливими. Саме на цій основі здійснюються такі мисленнєві операції, як аналіз, зіставлення, порівняння об'єктів, відмежування другорядного від головного, істотного від випадкового [16, с. 194]. Без цілеспрямованих спостережень неможливе опрацювання будь-якого лінгвістичного матеріалу, аналіз тексту, добір фактичного матеріалу для усних і письмових висловлювань.

У навчанні мови й формуванні мовленнєвої компетентності важливу роль відіграють такі психічні процеси, як увага і сприйняття.

На думку П.Гальперіна, увага – ідеальна, скорочена й автоматизована дія контролю, яку необхідно цілеспрямовано формувати [6]. Принагідно зауважимо, що увага виявляється не сама собою, а у зв'язку з іншими психічними процесами – відчуттям, сприйняттям, пам'яттю, мисленням [7, с. 18].

Увага як форма психічної діяльності людини виявляється в її спрямованості й зосередженості на певних об'єктах за одночасного абстрагування від інших, вона є необхідною умовою ефективною діяльності людини, запорукою успішного пізнання.

У процесі становлення особистості відбувається поступове зростання обсягу уваги, її концентрації та стійкості, вдосконалення уміння розподіляти й переключати увагу.

Для формування мовленнєвої діяльності людині необхідно оволодіти засобами та способами реалізації кожного з її видів, її загальними й особистісними механізмами.

Отже, формування мовленнєвих умінь і навичок – складний багаторівневий процес, що охоплює різні рівні психічного відображення фактів, явищ, предметів навколишньої дійсності (сенсорно-перцептивний, уявленнє, мовленнєво-мисленнєвий) і характеризується розвитком комплексу психічних процесів (увага, пам'ять, уява), мовленнєво-мисленнєвих операцій (порівняння, аналіз, синтез, узагальнення) і механізмів (сприйняття, запам'ятовування, породження мовлення).

Ці динамічні індивідуальні процеси передбачають свідоме користування виражальними засобами мови для висловлення думки та відбивають рівень сформованості мовленнєвих умінь

і навичок, який виявляється в мовленнєвій діяльності особистості і є одним із складників загальної культури людини.

Враховуючи сказане, робимо висновок, що в навчальній роботі треба не тільки використовувати всі пізнавальні можливості студентів, але й всебічно розвивати їх, застосовуючи відповідні форми і методи роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Наука, 1968. – 315 с.
2. Басев Б.Ф. Психология внутрішнього мовлення / Б. Ф. Басев. – К.: Рад. школа, 1966. – 192 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психол. труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 352 с.
4. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1981. – 320 с.
5. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
6. Гальперин П. Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления / П. Я. Гальперин // Вопросы философии. – 1977. – № 4. – С. 95–99.
7. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – Москва-Воронеж, 2001. – 432 с.
8. Капинос В. И. Работа по развитию речи учащихся в свете теории учебной деятельности / В. И. Капинос // Русский язык в школе. – 1978. – № 4. – С. 58–66.
9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
10. Кулибчук Л. М. Теоретичні засади розвитку образного мислення / Л. М. Кулибчук // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – К.: Педагогічна думка. – 1998. – № 4. – С. 24–30.
11. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся / Т. А. Ладыженская. – М.: Педагогика, 1976. – 255 с.
12. Леонтьев А. А. Психолінгвістика / А. А. Леонтьев. – Л.: Наука, 1967. – 118 с.
13. Леонтьев А. А. Язык, речь и речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
14. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов // Отв. ред. Ю. М. Забродин, Е. В. Шорохова. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
15. Лурия А. Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 319 с.
16. Общая психология / под ред. В. В. Богословского, А. Г. Ковалева, А. А. Степанова, С. Н. Шабалина. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1973. – 351 с.
17. Основы теории речевой деятельности / Отв. ред. Леонтьев А. А.; АН СССР; Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
18. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
19. Сеченов И. М. Психология поведения / И. М. Сеченов. – Избранные психологические труды / Под ред. М. Г. Ярошевского. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 318 с.